

ikisinin məskunlaşmış olduğu ərazilərin ortasında təşəkkül tapdıqlarını sübut edir. Antropoloji tip olaraq avropoid irqinə mənsub olan türklərdə monqoloidlik yüz illərlə qonşuluq şəraitində yaşadıkları monqollarla ailə quraraq qaynayıb-qarışmaları nəticəsində meydana gəlmişdir. Monqoloid görünümü ancaq şərq ərazilərində məskunlaşmış türklərdə özünü bariz şəkildə göstərməkdədir. Monqolların məskunlaşdığı mərkəzi ərazilərdən qərbə doğru uzaqlaşdıqca doğuda məskunlaşmış Türkmən,

Ələsgər Siyablı

(əvvəli ötən sayımızda)

Türklərin ilk təşəkkül tapdıqları ana yurdun Altaylar və bütövlükdə Mərkəzi və ya Orta Asiya olduğu haqqındakı tezislərin tənqidçiləri Turan çökəkliyi və Amudərya və Sırdərya vadilərində aşkara çıxarılan və e.ç. X-VIII minilliklərə aid ilk şəhər mədəniyyəti və buğdanın aşkar edildiyi ilk əkinçilik mədəniyyəti olan Anau, e.ç. VI minilliyə aid Kəltəminar və e.ç. IV minilliyə aid Namazqa-Tepe, Qazaxıstanda e.ç. 3500-cü minilliyə aid atın ilk əhlişadriyyəti Botay kimi qədim arxeoloji mədəniyyətlərin mövcudluğunu nəzərə almırlar. Bu mədəniyyətlərin araşdırma sonucunu həmin dövrlərdə hind-avropa arılarının həmin bölgədə mövcudluqlarını tamamilə istisna edir. Ona görə də hind-avropa aryanizm tərəfdarı bilim adamları öz araşdırmalarında Turanlı Ön Türklərə məxsus olduğu heç bir şübhəyə yer qoymayan bu arxeoloji mədəniyyətlər haqqında söz açmağa həvəs göstərmirlər.

Türklərin törəyiş yeri və ya ilkin vətəni haqqında elmdə ən çox rəğbət görən və ən çox tərəfdara malik nəzəriyyə ayrıca götürülmüş Altay nəzəriyyəsidir. Bu nəzəriyyəyə görə Ön türklərin və bütövlükdə turanlı xalqlarının ilkin vətəni Güney Sibirin Ural və Altay dağları arasındakı ərazidir.

Amerikanın Kolumbiya universitetinin keçmiş professoru, Reha Oğuz Türkkən Türkləri etnos olaraq tarixi təşəkkül baxımından iki mərhələdən ibarət hesab edir və onları adlandırmaq üçün Ön Türklər və İlk Türklər terminlərindən istifadə edir. O bir çox tarixi elmi dəlillərə əsaslanaraq Ön Türklər adlandırdığı Sumerlərin ilk yurdlarının bir çoxlarının fəz etdiyi kimi Ön Asiya və Mesopotamiya deyil, Ural dağları ilə Aral-Balxaş gölləri arasında olduğunu və onların e.ç. 7000-5000-ci illərdə bu ərazidə təşəkkül tapdıqlarını və sonra Orta Asiyaya yənərək Xəzər dənizi sahillərindən dolanıb Zaqros dağları üzərindən Mesopotamiyaya endikləri fikrini irəli sürür. Reha Oğuz Türkkən türklərin ana yurdu və dünyaya yayılma prosesini tarixi dəlillərə əsasən məntiqi ardıcılıqla aydınlıq gətirərək yazır: "Ön türklər doğum yerləri olan Aral-Balkaş gölləri arasındakı yurdlarını tərk edib bir neçə yüz il Mavəraünnəhrdə, Ceyhun və Seyhun çayları arasında və Anauda məskunlaşdıqdan sonra Zaqros dağları yoluyla güneyə enmiş, yəni də Fərat və Dəclənin iki çayı arası olan Mesopotamiyada, e.ç. 4000-ci ildə Subarların timsalında məskunlaşmışlar. Onların Elam qolu isə daha doğuda, körfəz bölgəsində yerləşmişdilər. E.ç. 3600-cü ildə isə Ön Türklərin arxada qalmış

Dünya tarixinin Turan dövrü

qolları olan Sumerlər də Mesopotamiyaya köçüb Subarların davamı olaraq yurdlarını gəlişdirmişlər. E.ç. 3000-ci ildə Böyük Tufan onların şəhərlərini viran qoyunca həyatlarında bir fasilə dövrü başlanmışdır. Az sonra sumerlər təkrar dirilmiş, Eru, Ur, Uruk, Nippur, Kiş, Laqaş ki-

mi böyük şəhərlərini tarixin ilk dövlətini qurmuşlar". (Reha Oğuz Türkkən. Türklər, cilt 1, 2002, Səh. 600)

Reha Oğuz Türkkənün Ön Türklərin ilkin vətəni haqqındakı görüşləri çex assureoloq Praşekin daha öncələri irəli sürdüyü görüşlərlə üst-üstə düşür.

E.ç. 2500-2000-ci illərdə Mesopotamiyadan köçərək Altay dağlarının qərbində, Sibirin cənubundakı düzənliklərdə məskunlaşan Ön Türklər burada mövcud olan etno-coğrafi və iqlim şərtlərinə uyğun olaraq transformasiyaya uğramış və ilkin Türklər adı ilə yenidən tarix səhnəsinə qədəm qoymuşlar. Burda onlar şərqdən qərbə doğru yayılma tendensiyasına malik olan və E.Eykştedt, C.Voqel, B.Lundman, R.Knussmann kimi antropoloqların və başqalarının Sinid adlandırdıqları, digərlərinin isə monqoloid adlandırdıqları irqə mənsub insanlar olan monqollar, tunquzlar, mancurlar və çinlilərlə qonşuluq şəraitində yaşamışlar. Türk dilinin həm monqol dili, həm də fin-uçor dilləri ilə qohumluğu onların Altay dağlarından şərqdə məskunlaşan monqoloid tayfaları və qərbdə Ural dağları tərəfdə yerləşən fin-uçorların qonşuluğunda, yeni hər

Ələsgər Siyablı

Ural dağları və Aral gölü arasındakı ərazidə təşəkkül taparaq tarixin sonrakı mərhələsində şərqdən gələn monqoloid irqinə mənsub insanlarla yüz illər ərzində davam edən ünsiyyət və qaynayıb qarışma nəticəsində türklərin yalnız bir qismində monqoloidliyin formalaşdığı fikrini müdafiə edirlər. Bu tezis ən önəmli müdafiəçisi macar Qyula Nemetdir.

L.Rasonyi də Türklərin ana yurdunun Ural və Altay dağları arasındakı düzənlik olduğu tezisini müdafiə edir. (Laslo Rasonyi. Türklər. cilt 1, Səh. 494-498)

Z.V.Toğanın da fikrinə görə "Türkün vatanı Orta Asiya, daha doğrusu Türkün ana vətəni Tyanşanın qərb və şimal yamaqları ilə Aral gölü məntəqəsidir. V.Koppers də bu fikrə meyl etməkdədir". (Z.V.Toğan.

ni, quzeydə Anqara çayı və güneydə Baykal gölü arasındakı ərazini əhatə etdiyini yazır. Onun Türk-Altay adını verdiyi tezisə görə Türk dilli xalqlarının öz ana yurdları Yenisey-Lenadan köçərək dünyaya yayılmaları dörd mərhələdə gerçəkləşmişdir. İlk köç hərəkətinin hipotetik, yəni tamamilə bir fərziyyədən ibarət olduğu halda, digər üç köç dalğasının gerçəkləşməsinə isə konkret arxeoloji dəlillərlə izləmək mümkün olmuşdur.

Paleolit-Mezolit dövründə baş verən birinci dalğa köçləri üç istiqamətdə baş vermişdir. Batıya doğru yönələn köçlər Yaxın Şərq, doğuya doğru yönələn köçlər Uzaq Şərq və Quzey Amerikanı, güneyə doğru yönələn köçlər Çinin quzeyini və Hind çayı vadilərini hədəf götürmüşdür. Bu köçləri genetik araşdırmaların sonucunu, mikrodilçil daş alətlərin Altay mədəniyyəti coğrafiyasından dünyaya yayılması ilə əlaqədar araşdırmaların nəticələri və dilə dair bəzi hipotetik fərziyyəyə əsaslanaraq izləmək mümkün olmuşdur. Bu mədəni qruplar e.ç. 12000-ci illərdə Yenisey-Lena hövzəsini tərk etdik-

Azərbaycan, Qafqaz, Çuvaş və Anadolu türklərində monqoloidlik dərəcəsi heçə yənmiş olur.

Nəticədə ilk Türklər bugünkü Monqolustanda yerləşən Ötükən-Orhun vadisini və Altayın özlərinin müqəddəs Ana yurduna çevirmişdilər. Çin qaynaqlarında bəhs olunan Su, Çu və Çou kimi Ön Türk boylarından sonra bu sahələrdə adları çəkilən və Çin dövləti ilə daima mübarizə şəraitində olan Hyunq-nular və ya Böyük Hun imperatorluğu. Çin salnamələri Göy Türk dövlətinin qurucuları olan Aşina boyunun kök etibarı ilə Su və Hyunq-nulara aid olduqlarını yazırlar. (Reha Oğuz Türkkən. Türklər, cilt 1, 2002, Səh. 602)

Klaprot, Vamberi, Radlov, Ramşted, Viedeman, Karsten kimi bilim adamları Türkləri monqoloid irqinə aid edərək onların Altay dağlarından şərqdəki hətta Baykal gölündən monqolların vətəni olan Qobi səhrasına qədərki ərazilərdə təşəkkül tapdıqlarını iddia edir və Ural-Altay nəzəriyyəsinə qəbul etmirlər.

Ural-Altay nəzəriyyəsi tərəfdarları isə Türklərin avropoid antropoloji tipinə mənsub olduqlarını və onların Altay dağlarında deyil, Altay və

1981, Səh. 11)

Elmdə Mauvərünnəhr adlanan Amudərya və Sırdərya İkiçay arası ərazilər Türk tarixində Altaylar və Tanrı dağları qədər önəmli rol oynayaraq Mərkəzi Asiyadakı tarixi Turan ölkəsinin mərkəzini təşkil etmiş və sonrakı dövrlərdə tarixi ədəbiyyatda Türkistan adı ilə ifadə olunmuşdur.

Beləliklə, Türklərin törəyiş yeri və ya ilkin vətəni haqqında elmdə ən çox rəğbət görən nəzəriyyə ayrıca götürülmüş Altay nəzəriyyəsidir. Bu nəzəriyyəyə görə ön türklərin və bütövlükdə turanlı xalqlarının ilkin vətəni Güney Sibirin Ural və Altay dağları və Aral gölü arasındakı ərazidir.

Türk arxeoloqu və tarixçisi Semih Güneri son dövrlərin arxeoloji və genetik araşdırmaları nəticəsində əldə edilən elmi dəlillərə əsaslanaraq Türklərin etnogenezini və onların dünyaya yayılma prosesini özündə əks etdirən yeni bir Türk-Altay tezisi irəli sürmüşdür.

S.Güneri Ural-Altay tezisinin özünə məxsus yeni bir dəyişik variantına uyğun olaraq Türk dilinin ən arxaik şəklini danışan xalqların ana yurdlarının Yenisey-Lena həyat ala-

ləri təxmin olunur.

Yenisey-Lena mənşəli Yaxın Şərq mədəniyyətlər topluluğunu təşkil edənlər Sumer, Mari, Elam, Hatti, Hurri, Hiksos, Kassi, Luristan dəmirçiləri qrupudur. Yaxın Şərqin otuz beş mədəniyyətinə mənsub bu mədəniyyətlərin köklərində açıq şəkildə heyvandar köçəriyyəti, yarım köçəriyyəti, dillərində isə ittisamlı-bitişik xarakteri təsbit etmək mümkün olmuşdur.

Altaylarla Anadolu arasında baş verən ilk köçlər iki istiqamətdə gerçəkləşmişdir. Batıya doğru hərəkət edənlər Altaylardan Xəzərin quzeyi istiqamətində Anadolu və Mesopotamiyaya doğru istiqamətlənmişlər. Xəzər dənizinin güneyi tərəfdən baş verən köç ilkin və daha qədimdir. Bu istiqamətdə baş verən köç Sumer, Mari və Elam kimi üç ana mədəniyyətin təməlini təşkil edən qruplardır. Hiksos, Kassi və Luristanın dəmirçiləri kimi digər mədəniyyətlər üç ana mədəniyyətin içərisində ayrılmalı bozqır üzərindən baş vermişdir. Bu istiqamətdə miqrasiyanı həyata keçirənlər Hatti və Hurri xalqlarının ataları idilər. (Semih Güneri. 2018, Səh. 705)

(ardı gələn sayımızda)